

Література

1. Литишиц Е.З. *Очерки истории Византийского общества и культуры. (VIII – первая половина IX в.)* – М.-Л., 1961. – С. 229.
2. Соколовъ Н. *О влияніи церкви на историческое развитие права.* – Блм. – С. 112
3. Рогожин А.Й. *Становлення і розвиток держави і права Київської Русі. (VI – початок XII ст.)* // *Історія держави і права України.* – К., 1996. – С. 37.
4. Щапов Я.Н. *Государство и церковь Древней Руси.* – М., 1989 – С. 14.
5. *Повість врямяних літ. Літопис (за Іпатським списком): Пер. В.В.Яременка.* – К., 1990 – 654 с.
6. Дмитрієнко Ю.М. *Маргінальна правова норма як акт девіантної правосвідомості // Держава і право. Збірник наукових праць. Вип.18.* – Київ, 2002. – С. 12-17
7. Дмитрієнко Ю.М. *Про нетрадиційну природу посттоталітарних правових рефлексій як правової свідомості: теоретико-методологічні підходи до ідентифікації актуального стану та проблем* // *Науковий вісник. Серія “Філософія”.* Вип. 13. – Харків: ОВС, 2002. – С. 23-29

Стаття рекомендована до друку кафедрою правового супроводження соціальної роботи Університету мислі ім. Н.П. Дмитрієнко і О.Є.Уколової (протокол № 29 від 19 червня 2003 р.).

Ярош Д.В.,

*заступник завідувача кафедри
теорії та історії держави і права
Хмельницького інституту регіонального
управління та права,
кандидат історичних наук, доцент*

ПОЛІТИКА “УКРАЇНІЗАЦІЇ” 20-х РОКІВ ХХ ст.: СУТЬ, ПРАВОВА ОСНОВА І НАСЛІДКИ

У роки проголошення і розбудови незалежної України до історичного досвіду української революції 1917–1920 рр. і навіть до періоду нової економічної політики, політики “коренізації”, або “українізації”, все більше і більше звертаються історики, політики, представники різних політичних партій і рухів, державні діячі. І це не випадково.

Особливу цінність для розбудови сучасної України має історичний досвід розвитку культури й освіти, який переконливо вчить, що незалежність без достатнього рівня культури й освіти неможлива. Без них Українська держава не буде мати майбутнього, не буде сильною і могутньою. Ось чому історичний досвід “українізації” 20-х років також має важливе теоретико-пізнавальне і практичне значення для сьогодення.

У чому суть політики “українізації”? Чому більшовицьке керівництво пішло на її проведення? Відомо, що український національно-визвольний рух 1917–1920 рр., спрямований на побудову своєї незалежної держави, закінчився трагічною поразкою. Перемогу здобули

більшовики, які з метою завоювання підтримки своєї влади з боку неросійських народів, у тому числі українського, висунули принцип самовизначення націй. Передвісником змін національної політики більшовиків був XII з'їзд РКП(б), що відбувся в Москві у квітні 1923 року. Виступаючи на ньому, Сталін пропонував “вжити всіх заходів для того, щоб радянська влада в республіках стала зрозумілою і рідною.., щоб не тільки школи, а й усі установи, всі органи як партійні, так і радянські, крок за кроком націоналізувалися, щоб вони діяли мовою, зрозумілою для нас” [1, 492].

Ця політика більшовиків отримала назву “коренізації”, в Україні ж різновид цієї політики називався “українізацією”.

Вона передбачала:

- висувати, готувати та виховувати керівні партійні, державні і господарські кадри з представників корінної національності, які знають побут, звичаї, мову місцевого населення;

- втілення в роботу партійного, державного та господарського апаратів мови корінного населення;

- запровадження навчання в усіх закладах освіти, організацію культурно-освітньої роботи, видавничої діяльності мовами корінних національностей.

Українізація розглядалася Й. Сталіним і більшовицьким керівництвом не як довгострокова програма розвитку української культури і освіти, а як тактичний крок більшовицької партії “зближення” і “порозуміння” з українським народом. Бо сам Й. Сталін визнавав, що “Україна становила слабку частину Радянської влади”. З метою “зближення” і “порозуміння” з Україною як “слабкою частиною Радянської влади” Й. Сталін ще в 1921 р. на X з'їзді партії підкреслив, що українська національність існує, і розвиток її культури є обов'язком комуністів. Більше того, “якщо в містах України до цього часу ще переважають російські елементи, то з плином часу ці міста будуть неминуче українізовані” [2, с. 81].

Правовою основою з українізації були Конституції УСРР 1919 та 1929 р.р. Так, в Конституції УСРР 1919р. ставилось завдання дати робітникам і бідним селянам всебічну і безплатну освіту.

Конституція УСРР 1929 р. закріпила рівноправність громадян незалежно від їхньої расової і національної ознаки, а також гарантувала всім національностям, які проживали на території України, можливість користуватися своєю рідною мовою.

6 жовтня 1922 р. третя сесія ВУЦВК прийняла кодекс законів про народну освіту УСРР.

Кодекс містив 767 статей і складався з преамбули і таких книг: 1. організація управління й постачання в галузі народної освіти; 2. соціальне виховання дітей; 3. професійна освіта; 4. політична освіта і виховання дорослих.

Незважаючи на те, що кодекс був занадто ідеологізований, насичений революційною фразеологією і декларативністю, він був важливим законодавчим актом, який значною мірою сприяв небаченому розвитку народної освіти в Україні в роки українізації.

Правовим фундаментом українізації були декрети та постанови ВУЦВК і Раднаркому УСРР “Про заходи забезпечення мов та про допомогу розвитку української мови” від 1 серпня 1923 р. і Декрет Раднаркому УСРР “Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ”, виданий 27 липня 1923 року. У травні 1924 р. VIII Всеукраїнська партійна конференція вказала на необхідність подальшого поглиблення і розширення роботи в галузі проведення національної політики і висування українських кадрів у партійному та державному апараті. 30 квітня 1925 р. ВУЦВК і Раднарком УСРР прийняли постанову “Про заходи термінового проведення повної українізації радянського апарату”.

Для реалізації цих декретів та постанов було створено Всеукраїнську центральну комісію, а також місцеві відомчі комісії з керівництва українізацією. Однак складність внутрішньо-

політичної ситуації, брак національних партійних і радянських кадрів, засилля в партійному і державному апараті великодержавних шовіністів, які були ворогами не тільки державної самостійності, а навіть культурної особності, зумовлювали повільність темпів українізації, її декларативність.

Так, секретар ЦК КП(б)У, росіянин-шовініст Д. Лебідь стверджував, що в Україні розгортається боротьба двох культур – російської та української – і в цій боротьбі майбутнє за більш розвинутою культурою [3, 233].

Подібні ідеї поділялися багатьма російськими бюрократами та шовіністами. Багато з них не сприймали “українізацію”, вважали її “петлюрівщиною” і всіляко саботували її.

Але національно свідомі українці, переконані прибічники українського національного відродження щиро зичили успіху українізації і робили все для її здійснення.

Так, переконливим прибічником українізації був Г.Ф. Гринько – колишній боротьбист, який протягом 1920-1923 рр. очолював Наркомат освіти УСРР. Про це свідчать його ідейні погляди: “Я хочу сказати, що на Україні, хоч питання з проведенням українізації стоїть надзвичайно складно, все ж у мене таке враження, що ми відстаємо, що на Україні ми не тримаємо справжнього темпу розвитку щодо цього”. Особливе занепокоєння Гринька викликав національний склад компартії України: “Ми не вирівнюємося в бік збільшення в ній (партії) українських елементів”, “нам потрібно ще буде створити таку ситуацію, щоб широкі ряди націоналів у партії залучити до політичної роботи активності, тому що досі ще ми маємо дуже складний і сильний тиск великоросійських тенденцій та ухилив” [4, 257-258].

Іншим “активним товаришем” українізації був старий більшовик, нарком внутрішніх справ УСРР (1921 р.), нарком юстиції і генеральний прокурор УСРР (1922-1927 рр.), нарком освіти УСРР М. Скрипник. Він був одним із тих небагатьох політиків Радянської України 20-30-х рр., які робили спробу зберегти основні риси української державності, чинили опір русифікаторській політиці Москви. Активним борцем за національне відродження був О. Шумський, який протягом 1924-1927 рр. очолював народний комісаріат освіти України. Виступаючи у квітні 1925 р. на пленумі ЦК КП(б)У з доповіддю про хід українізації, О. Шумський піддав критиці відставання у цій важливій справі партійного апарату. Положення його доповіді були включені до резолюції, в якій, зокрема, зазначалося: “Партія має прагнути того, щоб увесь робітничий клас України, незважаючи на національну належність, оволодів українською мовою і брав активну участь у соціалістичному будівництві українського суспільного життя” [5, 237].

У каталог виразників українського відродження 20-х рр. можна внести голову Раднаркому (1919-1923 рр.) і наркома закордонних справ України Х. Раковського, політичного і державного діяча, історика М. Грушевського, блискучого режисера експериментальної студії “Березіль” Леся Курбаса, талановитого письменника М. Хвильового і багато менш відомих, але відданих українських патріотів.

Які ж наслідки мала “українізація”? Незважаючи на опір процесам українізації, наслідки її були досить відчутними.

Як зазначалося вище, українізація передбачала втілення в роботу партійного, державного та господарського апаратів української мови. Необхідність цього була очевидною: у 1922 р. в КПУ було лише 23% українців і 54% росіян, причому більшість українців говорили російською мовою. На одного члена компартії України, який постійно користувався українською мовою, припадало семеро тих, хто розмовляв лише російською. Не краще співвідношення було в державних і господарських органах. Виступаючи 23 травня 1923 р. на засіданні політбюро ЦК КП(б)У, де розглядалося питання українізації, голова Раднаркому УСРР Х. Раковський так охарактеризував ситуацію: “...У нас в центральних органах, тобто в комісаріатах, у правліннях

трестів, у кооперації, за винятком сільськогосподарської, кількість українців, які знають і розуміють українську мову, надто мала. Може бути 1/5, 1/8 і навіть 1/10 всіх службовців” [6, 96].

З метою втілення в роботу державного, партійного і господарського апарату рідної мови постановами партії були створені шести- та дванадцятимісячні постійнодіючі курси, на яких службовці всіх рангів вивчали українську мову. Тим, кому не вдалося успішно закінчити їх, загрожувало звільнення з роботи. Хіба це не повчальний урок для народних депутатів і службовців незалежної України, які й сьогодні з трибуни виголошують промови чужою мовою. Політика українізації в кадровій справі дала позитивні наслідки. Так, якщо в 1923 р. українці становили лише 35% серед урядових службовців, то вже в 1927 р. їх було більше 54%. Завершилась українізація сільського державного апарату. 70% ділових паперів велось українською мовою.

Підводячи перші підсумки українізації, червневий 1926 р. пленум ЦК КП(б)У відмітив, що “за останній рік, з часу як поставили питання про українізацію на квітневому пленумі 1925 р., ми маємо величезні досягнення в галузі українізації. В державному апараті процент діловодства, що проводиться українською мовою, доходить 65, тоді як на початку того року він становив 20. Держапарат у районах та округах працює вже переважно українською мовою” [7, 323].

Значних успіхів було досягнуто в українізації народної освіти. Станом на 1929 р. понад 80% загальноосвітніх шкіл і 30% вищих навчальних закладів республіки були українізованими, а 97% українських дітей вчилися рідною мовою. Цікаво навести і такі цифри. Якщо в 1923 р. видавалося тільки 28 газет українською мовою (86 – російською), а книг друкувалося 31% від загальної кількості, то в 1933 р. із 426 газет республіки – 373, а також більш як половина книг виходила рідною мовою. Українською мовою велась радіотрансляція. Випускалися майже всі кінострічки, ставилися вистави в 25% театрів українською мовою. Із жовтня 1926 р. усі оперні театри республіки перейшли на українську мову.

Не були забуті культурні і мовні потреби українців, які проживали в інших республіках СРСР. З ініціативи наркома освіти України М. Скрипника в регіонах, заселених українцями, створювалися україномовні освітні заклади, видавалась українська преса і велись радіопередачі українською мовою. Так, на Далекому Сході проживало близько 8 млн. українців. У кінці 20-х рр. ХХ ст. тут працювало більше 800 українських шкіл, кілька гімназій, було три українських видавництва, десятки газет, журналів виходили українською мовою.

На Кубані, де компактно проживало більше 3 млн. українців, відкривались українські школи, видавались українські газети, працювало українське радіомовлення і навіть функціонував український учительський інститут.

Процес українізації викликав небачене піднесення національного відродження, бурхливого розвитку народної освіти, науки, українського театру і літератури, а українська мова перетворилася на головний засіб спілкування та самовираження суспільства.

Але для Й. Сталіна, для командно-адміністративної системи наслідки українізації були небажаними. Вони розробили власні плани національного будівництва, які мали багато спільного з традиційними принципами національної політики царської Росії. Розпочався “наступ Москви” на українське відродження. Борців за українізацію було звинувачено в “націоналізмі, який суперечив пролетарському інтернаціоналізму”. Розпочалися масові репресії, які знищили досягнення 20-х рр. і генофонд української нації. Нищівного удару зазнали виразники українського відродження: талановитий український письменник М. Хвильовий, Нарком освіти УСРР О. Шумський, відомий економіст М. Волобуєв, режисер Л. Курбас та інші. “Ворогами народу” і буржуазними націоналістами були звинувачені визначні діячі науки, культури, освіти. Із 500 репресованих письменників зникли з життя понад 200. В кінці 20-х – на початку 30-х років були сфальсифіковані справи міфічних організацій “Спілка визволення України”, “Промпартія”,

“Український Національний центр” і репресовані сотні кращих представників української інтелігенції. 20-ті роки називають національним відродженням в Україні, а вже 30-ті – розстріляним відродженням.

Методом політичного нищення українського народу був терор голодом 1932 – 1933 рр., який забрав життя від 7 до 10 млн. осіб. Не випадково він збігся з кінцем українізації й початком систематичних утисків української культури і освіти, масовим винищенням національної інтелігенції. Органами державної безпеки в Україні було заарештовано за 1932 – 1933 рр. 199 тисяч осіб проти 115 тис. за три попередні роки (1929 – 1931).

Проїшли десятиріччя, і в умовах незалежної України наша рідна мова почала відроджуватись. Про це свідчить те, що нині нею щоденно спілкується понад 30 млн. громадян. Статус української мови законодавчо закріплений у ст. 10 Конституції України. На основі Конституції України було підготовлено Верховною Радою України новий Закон України “Про розвиток і застосування мов в Україні”. Прийнято багато законодавчих актів, спрямованих на мовне відродження, але вони часто не виконуються. Тотальна русифікація продовжується.

Академік Іван Дзюба пише: “Треба нам нарешті усвідомити: русифікація України – всупереч усім нашим гімнам Україні та українській мові й усім ритуалам на їхню честь – не лише триває, а й сягає такої глибини, що загрожує самому існуванню української нації як рівноцінної нації серед націй світу. Звичайно, якась держава під назвою “Україна” існуватиме. Але це не буде держава українського народу” [8].

Російська мова в Україні фактично є панівною. Книгодрукування, газети і журнали, радіо і телебачення, за невеликим виключенням є російськомовними. Так, на території України розповсюджується понад 2 тисячі назв періодичних видань Росії, близько 90% теле- і радіостанцій України ведуть свої передачі не українською, а російською мовою.

Все це веде до загибелі української культури, мови, народних звичаїв і традицій, до втрати української держави.

Отже, можна зробити висновки, що мовна проблема в Україні є дуже складною і важливою для національного відродження.

По-перше, вона породжена історичною особливістю, що склалася в Україні протягом багатьох віків. У нас нищились протягом століть українські патріоти, які боролись за національну гідність, честь і незалежність. Поведінка будь-якого народу визначається поведінкою еліти нації, а українська еліта була знищена царизмом, більшовицькою тоталітарною системою.

По-друге, українська мова утверджується сьогодні в умовах глибокої моральної деградації нашого суспільства, і це потрібно враховувати при проведенні мовної політики.

По-третє, в Україні немає об’єктивних причин для виникнення мовних проблем, але сьогодні мовна ситуація стала предметом гострої політичної боротьби між різними політичними силами. Про це переконливо свідчать законопроекти про введення російської мови як офіційної другої державної мови, які надходять у Верховну Раду України, рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Луганської обласної ради про надання російській мові статусу другої державної мови.

Зважаючи на викладене, хотілося б запропонувати ряд пропозицій.

По-перше, питання мовної політики мають вирішуватись у законодавчому порядку.

По-друге, на державному рівні вести діалог навколо мовної проблеми у вищих органах влади.

Ось що по цьому питанню сказав Віктор Ющенко на засіданні “круглого столу” газети “Сільські вісті”: “Я не буду експлуатувати тему мови. Не тому, що її не існує, а тому, що такою її зробила влада. Був би діалог навколо мовної проблеми, ми б за рік-півтора вийшли з цієї колізії. Зрозуміли б, що питання, якою говорити – російською чи українською, – не стоїть, бо є

Конституція і закон про мову. Українська мова визначена державною і обов'язок держави – підтримувати її. Так само й інші мови” [9].

По-третє, контроль з боку вищих органів законодавчої, виконавчої та судової влади за виконанням конституційних норм та мовного законодавства у всіх сферах життя суспільства.

По-четверте, необхідно здійснити юридичний захист українського інформаційного простору, українського книгодрукування.

По-п'яте, не допускати волюнтариської практики компаній штучної українізації чи русифікації, які б вносили у суспільство напруженість і протистояння.

Аналізуючи уроки української історії і сучасні проблеми, думається, що досвід проведення і здобутки українізації 20-х рр. може бути творчо використаний у наш час національного і культурного відродження, розбудови незалежної української держави.

Література

1. XII съезд РКП (б). Стенографический отчет. – М., 1968.
2. Сталин И.В. Марксизм и национально-колониальный вопрос: Сб. ст. и речей. – М., 1937.
3. Історія України в особах: XIX-XX ст.ст. – К., 1995.
4. Тайны наднациональной политики ЦК РКП (б): Четвертое совещание ЦК РКП с ответственными работниками национальных республик и областей в г.Москве 9-12 июля 1923 г. Стенографический отчет. – М., 1992.
5. Історія України в особах: XIX-XX ст.ст. – К., 1995.
6. Український історичний журнал. – 2000. – № 4. – С. 96.
7. Історія української культури. Збірник матеріалів і документів. – К., 2000
8. День. – 2002. – 24 грудня.
9. Сільські вісті. – 2003. – 11 листопада.

Савчук Ч.О.,

*доцент кафедри теорії та історії
держави і права Хмельницького інституту
регіонального управління та права,
кандидат історичних наук, доцент*

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ КОЗАЦЬКОЇ УКРАЇНИ (СЕРЕДИНА – ІІ ПОЛ. XVII ст.)

У ході перших років Національної революції (1648-1652 рр.)¹ була утворена Українська держава. Сформована під час боротьби українського народу за незалежність, вона була цілком життєздатним організмом зі всіма ознаками державності: політичною владою, територією, адміністративним поділом, судами і судочинством, фінансовою і податковою системою, військом і соціальною структурою населення.

¹ Національна революція – національно-визвольна, конфесійна та соціальна боротьба українського народу у 1648-1676 рр. проти інкорпораційної політики урядів Речі Посполитої, Росії та Кримського ханства. Див.: Смолій В., Степанков В. Українська Національна революція 1648-1679 рр.// Україна крізь віки. –Т.7. – К.: Альтернативи. –1999.